

Zbiór Orzeczeń

OPINIA RZECZNIKA GENERALNEGO
ELEANOR SHARPSTON
przedstawiona w dniu 30 listopada 2017 r.¹

Sprawa C-147/16

**Karel de Grote– Hogeschool Katholieke Hogeschool Antwerpen VZW
przeciwko
Susan Romy Jozef Kuijpers**

[wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Vredegerecht te Antwerpen (sąd pokoju w Antwerpii, Belgia)]

Dyrektywa 93/13/EWG – Nieuczciwe warunki w umowach konsumenckich – Badanie z urzędu przez sąd krajowy, czy umowa objęta jest zakresem dyrektywy 93/13/EWG – Artykuł 2 lit. c) – Pojęcie „sprzedawcy lub dostawcy”

1. Czy instytucja edukacyjna nienastawiona na osiągnięcie zysku oferująca swoim studentom kredyt w postaci nieoprocentowanego planu spłaty umożliwiający zapłatę czesnego za studia oraz kosztów podróży w ramach studiów działa jako „sprzedawca lub dostawca” w rozumieniu dyrektywy 93/13/EWG²? Ponadto, jeżeli sam student nie wykazuje aktywności w późniejszym postępowaniu zmierzającym do odzyskania pozostałej do zapłaty kwoty długu wraz z odsetkami i odszkodowaniem z tytułu pokrycia kosztów administracyjnych, czy sąd krajowy ma obowiązek badania z urzędu, czy umowa objęta jest zakresem stosowania tej dyrektywy?

2. Kwestie te powstały w ramach sporu pomiędzy instytucją edukacyjną a jedną z jej studentek. Umożliwiają one Trybunałowi dalsze określenie zakresu dyrektywy 93/13 oraz wynikających z niej uprawnień i obowiązków dla sądów krajowych.

Przepisy prawa

Dyrektywa 93/13

3. Dyrektywa 93/13 została przyjęta na podstawie art. 100a EWG (obecnie art. 114 TFUE). Jego cele obejmują zapewnienie, aby umowy zawierane z konsumentami nie zawierały nieuczciwych warunków, i ochronę nabywców towarów i usług przed nadużyciami ze strony sprzedawców lub dostawców³. Państwa członkowskie mają możliwość zapewnienia konsumentom wyższego poziomu bezpieczeństwa poprzez wprowadzenie przepisów prawa krajowego bardziej rygorystycznych niż przewidziane w dyrektywie⁴.

¹ Język oryginału: angielski.

² Dyrektywa Rady 93/13/EWG z dnia 5 kwietnia 1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich (Dz.U. 1993, L 95, s. 29).

³ Zobacz motywy czwarty i dziewiąty.

⁴ Motyw dwunasty.

4. Motyw dziesiąty dyrektywy stanowi, że normy prawne dotyczące nieuczciwych warunków powinny odnosić się do „wszelkich umów” zawieranych pomiędzy sprzedawcami lub dostawcami a konsumentami. Wskazuje on jednoznacznie, że wobec tego z zakresu dyrektywy powinny być wyłączone między innymi umowy o pracę, umowy dotyczące sukcesji praw, umowy dotyczące praw z zakresu prawa rodzinnego oraz umowy dotyczących tworzenia i organizowania spółek lub porozumień partnerskich. Dyrektywa ma być jednak stosowana do wszystkich branż, handlu, przedsiębiorstw i zawodów o charakterze publicznym⁵.

5. Artykuł 1 ust. 1 określa zakres dyrektywy 93/13:

„Celem niniejszej dyrektywy jest zbliżenie przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych państw członkowskich odnoszących się do nieuczciwych warunków umownych w umowach zawieranych pomiędzy sprzedawcą lub dostawcą a konsumentem”.

6. Artykuł 2 lit. b) i c) definiuje pojęcia „konsumenta” jako oznaczające „każdą osobę fizyczną, która w umowach objętych [dyrektywą 93/13] działa w celach niezwiązanych z handlem, przedsiębiorstwem lub zawodem” oraz „sprzedawcy lub dostawcy”⁶ jako oznaczające „każdą osobę fizyczną lub prawną, która w umowach objętych [dyrektywą 93/13] działa w celach dotyczących handlu, przedsiębiorstwa lub zawodu, bez względu na to, czy należy do sektora publicznego czy prywatnego”.

7. Artykuł 3 ust. 1 stanowi, że „[w]arunki umowy, które nie były indywidualnie negocjowane, mogą być uznane za nieuczciwe, jeśli stoją w sprzeczności z wymogami dobrej wiary, powodują znaczącą nierównowagę wynikających z umowy, praw i obowiązków stron ze szkodą dla konsumenta”.

Przepisy belgijskie

8. Transpozycji dyrektywy 93/13 do prawa belgijskiego dokonano ustawą Marktpraktijkenwet (ustawą o praktykach rynkowych) z dnia 6 kwietnia 2010 r. Ustawa ta wprowadziła dla określenia jej zakresu termin „przedsiębiorstwa” zamiast terminu „sprzedawca lub dostawca” użytego w art. 2 lit. c) dyrektywy. Artykuł I.1 ust. 1 Wetboek Economisch Recht (kodeksu prawa gospodarczego) definiuje „przedsiębiorstwo” jako „każdą osobę fizyczną lub prawną realizującą w sposób trwały cel gospodarczy, jak również stowarzyszenia”.

9. Artykuł 806 of the Gerechtelijk Wetboek (belgijskiego kodeksu postępowania cywilnego) określa obowiązki sądu w odniesieniu do wyroku zaocznego: „w wyroku zaocznym sąd uwzględni roszczenia lub zarzuty zgłoszone przez stronę obecną na rozprawie, z wyjątkiem sytuacji, gdyby postępowanie, roszczenia lub zarzuty były sprzeczne z porządkiem publicznym”.

Okoliczności faktyczne, postępowanie i pytania prejudycjalne

10. Susan Kuijpers była studentką Karel de Grote Hogeschool (zwanej dalej „KdG”). W dniu 3 lutego 2014 r. zobowiązana była do zapłaty na rzecz KdG kwoty 1546 EUR tytułem czesnego za studia za lata akademickie 2012–2013 i 2013–2014 oraz tytułem podróży w ramach studiów. Ze względu na to, że nie była w stanie zapłacić całej tej kwoty jednorazowo, dienst Studievoorzieningen (jednostka ds. administracji studiów) KdG (zwana dalej „jednostką KdG Stuvo”) przyznała jej nieoprocentowany plan spłaty zobowiązania. Zgodnie z tym planem jednostka KdG Stuvo wypłaciła S. Kuijpers kwotę potrzebną dla dokonania wpłaty na rzecz KdG. Począwszy od dnia 25 lutego 2014 r. S. Kuijpers zobowiązana była spłacać po 200 EUR na rzecz jednostki KdG przez okres siedmiu miesięcy. Termin płatności ostatniej raty w wysokości 146 EUR przypadał w dniu 25 września 2014 r.

5 Motyw czternasty.

6 Teksty francuski i niderlandzki posługują się jednym słowem, a mianowicie, odpowiednio, „professionnel” i „verkoper”.

11. Umowa zawierała następujące postanowienie:

„W wypadku niespłacenia w terminie kwoty pożyczki (w całości albo w części) zostaną naliczone odsetki ustawowe w wysokości 10% rocznie od pozostałej do zapłaty części długu od dnia wymagalności, bez uprzedniego wysłania wezwania do zapłaty. W takim wypadku należne będzie także odszkodowanie tytułem pokrycia kosztów administracyjnych, którego wysokość ustala się umownie na 10% pozostałej do zapłaty kwoty długu, jednak nie mniej niż 100 EUR”.

12. Pomimo otrzymania skierowanego przez jednostkę KdG Stuvo wezwania do zapłaty S. Kuijpers nie wpłaciła żądanej kwoty.

13. W dniu 27 listopada 2015 r. KdG wystąpiło przeciwko S. Kuijpers do Vredegerecht te Antwerpen (sądu pokoju w Antwerpii) z żądaniem zapłaty (na podstawie umowy zawartej z KdG Stuvo): kwoty głównej (1546 EUR), odsetek za zwłokę w wysokości 10% od dnia 25 lutego 2014 r. (269,81 EUR) i kosztów (154,60 EUR). Mocą wyroku częściowego z dnia 4 lutego 2016 r. sąd pokoju zasądził kwotę 1546 EUR na rzecz KdG. Jednakże sąd ten otworzył postępowanie na nowo w odniesieniu do odsetek i odszkodowania w celu zajęcia przez KdG stanowiska w kwestii skierowania do Trybunału Sprawiedliwości UE wniosku o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym. W dniu 4 marca 2016 r. KdG przedstawiło ustnie swoje stanowisko w tej kwestii. Susan Kuijpers nie stawiała się na rozprawie.

14. Sąd odsyłający stwierdza, że zgodnie z art. 806 *Gerechdelijk Wetboek*, skoro S. Kuijpers nie stawiała się na posiedzeniu, musi on uwzględnić powództwo KdG, chyba że postępowanie lub żądanie KdG stanowiłoby naruszenie porządku publicznego. W tym kontekście powstaje pytanie, po pierwsze, czy sąd krajowy może z urzędu zbadać, czy umowa, na której opiera się powództwo, wchodzi w zakres przedmiotowy przepisów krajowych transponujących dyrektywę 93/13, i po drugie, czy przepisy krajowe zabraniające takiego badania z tego względu, że przepisy o nieuczciwych warunkach umownych nie mają charakteru bezwzględnie obowiązującego, są zgodne z tą dyrektywą⁷. Sąd odsyłający wyraża także wątpliwość, czy uregulowanie krajowe ograniczające zakres stosowania przepisów o nieuczciwych warunkach umownych tylko do umów zawieranych między konsumentami a „przedsiębiorcami”⁸ jest zgodne z dyrektywą 93/13.

15. W tych okolicznościach sąd odsyłający zwraca się do Trybunału z następującymi pytaniami prejudycjalnymi:

- „1) Czy sąd krajowy rozpoznający powództwo przeciwko konsumentowi w związku z wykonaniem umowy, jeżeli zgodnie z procesowym prawem krajowym jest wyłącznie uprawniony do badania z urzędu, czy żądanie stanowi naruszenie przepisu krajowego o charakterze bezwzględnie obowiązującym, jest w taki sam sposób uprawniony z urzędu – nawet w razie niestawiennictwa strony – do zbadania, czy, i do stwierdzenia, że umowa będąca przedmiotem postępowania jest objęta zakresem stosowania [dyrektywy 93/13] w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich, tak jak została ona przetransponowana do prawa belgijskiego?
- 2) Czy niezależną instytucję szkolnictwa wyższego, która oferuje konsumentowi subwencionowane kształcenie, należy postrzegać – w związku z umową w sprawie tego kształcenia za zapłatą opłaty za studia, w danym wypadku powiększonej o kwotę tytułem zwrotu kosztów poniesionych przez tę instytucję – jako przedsiębiorstwo w rozumieniu prawa europejskiego?

⁷ Sąd krajowy wyraża wątpliwość co do charakteru krajowych przepisów o nieuczciwych warunkach umownych. Wydaje się niejasne, czy w prawie krajowym stanowią one przepisy dotyczące „porządku publicznego”.

⁸ Pojęcie „przedsiębiorcy” w belgijskich przepisach wykonawczych można rozumieć jako węższe niż pojęcie „sprzedawcy lub dostawcy” (stanowiące element zakresu podmiotowego dyrektywy 93/13), a zatem wykluczające umowy takie jak będąca przedmiotem niniejszego postępowania z zakresu dyrektywy.

3) Czy umowa zawarta między konsumentem i niezależną subwencionowaną instytucją szkolnictwa wyższego, dotycząca umożliwienia subwencionowanego kształcenia przez tę instytucję, jest objęta zakresem stosowania [dyrektywy 93/13] w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich i czy niezależną instytucją szkolnictwa wyższego oferującą konsumentowi subwencionowane kształcenie należy postrzegać w związku z umową w sprawie tego kształcenia jako podmiot prowadzący działalność gospodarczą w rozumieniu dyrektywy?”

16. Uwagi na piśmie przedstawiły rządy austriacki, belgijski i polski oraz Komisja Europejska. Podczas rozprawy, która odbyła się w dniu 9 marca 2017 r., rząd belgijski oraz Komisja przedstawiły uwagi i udzieliły ustnej odpowiedzi na pytania Trybunału.

W przedmiocie pytania pierwszego

17. W pytaniu tym sąd odsyłający zwraca się o wyjaśnienie kwestii, czy jest on uprawniony do badania z urzędu, czy dana umowa objęta jest zakresem dyrektywy 93/13 nawet w przypadku, gdy konsument nie jest obecny na rozprawie. Pytanie to związane jest z istnieniem uregulowania krajowego, zgodnie z którym sądy mogą badać z urzędu tylko kwestię, czy powództwo nie jest sprzeczne z krajowymi zasadami porządku publicznego. Rozważę najpierw tę kwestię, bowiem pytanie o stosowanie dyrektywy 93/13 (oraz czy jej stosowanie może być badane z urzędu) logicznie wyprzedza pytania o status stron danej umowy oraz zgodność z prawem jej warunków.

18. Komisja twierdzi, że zasada, zgodnie z którą nieuczciwe warunki umowne są niewiążące dla konsumenta, ma charakter bezwzględnie obowiązujący. Zatem sądy krajowe mają prawo i obowiązek badać z urzędu, czy umowa objęta jest zakresem dyrektywy 93/13 nawet w przypadku, gdy konsument nie stawi się na rozprawie.

19. Rząd belgijski zgadza się z Komisją. Twierdzi on, że art. 806 *Gerechdelijk Wetboek* jest zgodny z taką interpretacją, gdyż w toku rozważania, czy należy podnieść z urzędu kwestię porządku publicznego, sąd krajowy musi najpierw stwierdzić, czy dany przepis rzeczywiście objęty jest zakresem regulacji dotyczących porządku publicznego. Zasada równoważności wymaga, aby takie samo rozumowanie odnosiło się do dyrektywy takich jak dyrektywa 93/13.

20. Rzeczywiście, z utrwalonego orzecznictwa wynika, że sąd krajowy zobowiązany jest z urzędu do zbadania w celu ustalenia, czy postanowienie umowne zamieszczone w umowie pomiędzy przedsiębiorcą a konsumentem jest objęte zakresem zastosowania dyrektywy, a jeżeli tak – zobowiązany jest z urzędu zbadać, czy postanowienie to ewentualnie ma nieuczciwy charakter⁹.

21. Pozostaje jednakże pytanie, czy sąd krajowy ma taki sam obowiązek w przypadku, gdy konsument nie uczestniczy w postępowaniu.

22. Udzielając odpowiedzi na to pytanie, należy mieć na względzie kilka zasad już wyrażonych w orzecznictwie Trybunału.

23. Po pierwsze, „system ochrony ustanowiony przez dyrektywę opiera się na założeniu, że konsument znajduje się w słabszej pozycji niż przedsiębiorca, zarówno pod względem możliwości negocjacyjnych, jak i ze względu na stopień poinformowania, i w związku z tym godzi on się na postanowienia umowne sporządzone uprzednio przez przedsiębiorcę, nie mając wpływu na ich treść”¹⁰.

⁹ Wyrok z dnia 21 lutego 2013 r., *Banif Plus Bank* (C-472/11, EU:C:2013:88, pkt 24 i przytoczone tam orzecznictwo). Zobacz także wyrok z dnia 9 listopada 2010 r., *VB Pénzügyi Lízing* (C-137/08, EU:C:2010:659, pkt 56). W tym drugim przypadku Trybunał w pkt 49–52 dokonał wyraźnego rozróżnienia pomiędzy oceną, czy umowa objęta jest zakresem dyrektywy 93/13 (pierwszy etap oceny), a badaniem nieuczciwego charakteru jej warunków (drugi etap oceny).

¹⁰ Wyrok z dnia 21 lutego 2013 r., *Banif Plus Bank* (C-472/11, EU:C:2013:88, pkt 19 i przytoczone tam orzecznictwo).

24. Po drugie, przepis, zgodnie z którym nieuczciwe warunki nie będą wiążące dla konsumenta, „stanowi przepis bezwzględnie obowiązujący, który zmierza do zastąpienia formalnej równowagi praw i obowiązków stron, ustanowionej w umowie, równowagą rzeczywistą, która przywraca równość stron”¹¹. Należy uznać go „za równoważny z krajowymi przepisami posiadającymi w ramach krajowego porządku prawnego rangę zasad porządku publicznego”¹². Badanie, czy dyrektywa znajduje zastosowanie w danej sytuacji, w sposób logiczny poprzedza tę analizę (zob. pkt 20 powyżej i przypis do niego).

25. Po trzecie, nierówność istniejąca między konsumentem a przedsiębiorcą może zostać zrównoważona jedynie poprzez pozytywną interwencję zewnętrzną wobec stron umowy¹³. Ta pozytywna interwencja polega na badaniu przez sąd lub trybunał z urzędu, czy umowa będąca przedmiotem postępowania objęta jest zakresem dyrektywy 93/13 oraz czy jej postanowienia nie zawierają nieuczciwych warunków. W istocie ochrona przyznana konsumentom w dyrektywie rozciąga się na sytuacje, w których konsument, który zawarł z przedsiębiorcą umowę zawierającą nieuczciwe postanowienie, nie podnosi zarzutu nieuczciwości tego postanowienia, czy to z tego powodu, że nie jest on świadom swych praw, czy też ze względu na wysokie koszty postępowania przed sądem¹⁴.

26. Ponadto, zgodnie z zasadą autonomii proceduralnej państw członkowskich, w braku harmonizacji mechanizmów krajowych przepisy proceduralne umożliwiające taką pozytywną interwencję należą do wewnętrznego porządku prawnego, jednak pod warunkiem, że nie są mniej korzystne niż w przypadku podobnych spraw o charakterze krajowym (zasada równoważności) oraz że nie uniemożliwiają lub nie czynią nadmiernie utrudnionym wykonywania praw przyznanych konsumentom przez prawo Unii (zasada skuteczności)¹⁵.

27. Trybunał miał już okazję odnieść się do kwestii postępowania, w którym osoba pozwana nie brała udziału, w wyroku *Asturcom*, dotyczącym umowy zawierającej klauzulę arbitrażową. Wyrok sądu polubownego został wydany pod nieobecność pozwanej, która nie wniosła skargi o jego uchylenie w przysługującym w tym celu zgodnie z prawem krajowym terminie. W ten sposób wyrok sądu polubownego uprawomocnił się. Gdy *Asturcom* wszczął postępowanie w celu egzekucji tego wyroku, właściwy sąd krajowy wyraził pogląd, że klauzula arbitrażowa miała charakter nieuczciwego warunku umowy. Jednakże stosowne uregulowania krajowe nie zawierały przepisu przyznającego sądowi lub trybunałowi rozpoznającemu wniosek o wszczęcie egzekucji uprawomocnionego wyroku sądu polubownego jurysdykcję w sprawie oceny, czy zapis na sąd polubowny ma charakter nieuczciwego warunku umowy. W tych okolicznościach sąd krajowy zwrócił się do Trybunału z pytaniem, czy może badać z urzędu nieważność zapisu na sąd polubowny, a w następstwie tego uchylić wyrok sądu polubownego, uznawszy, że rzeczony zapis zawiera nieuczciwy warunek umowy¹⁶.

28. W świetle zasady powagi rzeczy osądzonej Trybunał stwierdził, że przestrzeganie zasady skuteczności nie może sięgać tak daleko, by wymagać od sądu krajowego skompensowania w całości absolutnej bierności zainteresowanego konsumenta, który ani nie uczestniczył w postępowaniu arbitrażowym, ani nie wniósł skargi o uchylenie wyroku sądu polubownego, który przez to się uprawomocnił¹⁷.

11 Wyrok z dnia 30 maja 2013 r., *Asbeek Brusse i de Man Garabito* (C-488/11, EU:C:2013:341, pkt 38 i przytoczone tam orzecznictwo).

12 Wyrok z dnia 6 października 2009 r., *Asturcom Telecomunicaciones* (C-40/08, EU:C:2009:615, pkt 52).

13 Wyrok z dnia 30 maja 2013 r., *Asbeek Brusse i de Man Garabito* (C-488/11, EU:C:2013:341, pkt 39).

14 Wyrok z dnia 26 października 2006 r., *Mostaza Claro* (C-168/05, EU:C:2006:675, pkt 29) (zob. pkt 20 powyżej). W niniejszej sprawie, gdyby S. Kuijpers miała trudności finansowe uniemożliwiające jej spłatę kwoty 200 EUR miesięcznych rat na rzecz KdG Stuvo, to także powstrzymałoby ją to przed wynajęciem prawnika, który reprezentowałby ją przed sądem.

15 Wyrok z dnia 14 czerwca 2012 r., *Banco Español de Crédito* (C-618/10, EU:C:2012:349, pkt 46 i przytoczone tam orzecznictwo). Zobacz także moja opinia w sprawie *Faber* (C-497/13, EU:C:2014:2403, pkt 57–59).

16 Wyrok z dnia 6 października 2009 r., *Asturcom Telecomunicaciones*, C-40/08, EU:C:2009:615, pkt 20–27.

17 Wyrok z dnia 6 października 2009 r., *Asturcom Telecomunicaciones*, C-40/08, EU:C:2009:615, pkt 47.

29. Jednakże Trybunał stwierdził, że zgodnie z *zasadą równoważności*, o ile sąd krajowy rozpatrujący wnioski o wszczęcie egzekucji prawomocnego wyroku sądu polubownego powinien, zgodnie z krajowymi przepisami proceduralnymi, dokonać z urzędu oceny sprzeczności klauzuli arbitrażowej z krajowymi zasadami porządku publicznego, o tyle jest on również zobowiązany do dokonania z urzędu oceny nieuczciwego charakteru tego warunku pod kątem omawianej dyrektywy, jeżeli dysponuje on niezbędnymi w tym celu informacjami na temat okoliczności prawnych i faktycznych¹⁸.

30. W wyroku VB Pénzügyi Lízing sąd krajowy zwrócił się o wyjaśnienie, czy jest on zobowiązany do przeprowadzenia dochodzenia z urzędu w celu ustalenia okoliczności faktycznych i prawnych niezbędnych do oceny tego rodzaju postanowienia w wypadku, gdy prawo krajowe przewiduje przeprowadzanie takiego dochodzenia wyłącznie na wniosek strony¹⁹. Trybunał stwierdził, że aby zapewnić skuteczność ochrony konsumenta, sąd krajowy jest zobowiązany – *w każdym wypadku i niezależnie od przepisów prawa krajowego* – zbadać, czy sporne postanowienie umowne zostało indywidualnie uzgodnione przez przedsiębiorcę i konsumenta, a zatem czy jest objęte zakresem dyrektywy 93/13²⁰.

31. Podejście to Trybunał potwierdził w wyroku Banco Español de Crédito (dotyczącej nieuczciwego charakteru warunku dotyczącego odsetek za zwłokę w płatności rat kredytu). Trybunał stwierdził, że przepis proceduralny, który nie zezwala sądowi rozpatrującemu pozew o nakaz zapłaty na dokonanie oceny z urzędu nieuczciwego charakteru warunków umowy, w braku sprzeciwu konsumenta, chociaż sąd dysponuje już wszystkimi okolicznościami prawnymi i faktycznymi koniecznymi w tym celu, może naruszać skuteczność ochrony zamierzonej dyrektywą 93/13²¹.

32. W wyroku ERSTE Bank Hungary Trybunał rozwinął to stanowisko, wyjaśniając, że gwarantowana przez dyrektywę 93/13 skuteczna ochrona sądowa opiera się bowiem na założeniu, iż jedna ze stron umowy zwróciła się wcześniej do sądów krajowych²². Zwracam uwagę, że w tych okolicznościach konsument, który nie był stroną wszczynającą postępowanie, odczuje jego skutki, bowiem wyrok wpłynie na jego sytuację prawną, niezależnie od tego, czy bierze on udział w postępowaniu czy nie.

33. Moim zdaniem można wskazać na następujące zasady wynikające z orzecznictwa: (i) zasada skuteczności nie wymaga, aby krajowy system sądowy interweniował w sytuacji, gdy żadna ze stron umowy nie wszczęła postępowania przed sądami krajowymi; (ii) w wypadku wszczęcia postępowania sądy te zobowiązane są badać z urzędu, we wszystkich sprawach i niezależnie od treści przepisów prawa krajowego, czy umowa objęta jest zakresem dyrektywy 93/13; (iii) jeżeli tak jest, zobowiązane są, także z urzędu, dokonać oceny pod kątem uczciwego charakteru postanowień tej umowy; (iv) bezwzględnie obowiązujący charakter zasad ustanowionych dyrektywą oznacza, że należy je stosować niezależnie od statusu, jaki w krajowym porządku prawnym posiadają przepisy, które je transponują, oraz od działań lub oświadczeń procesowych stron.

34. Okoliczności, że konsument nie był stroną wszczynającą postępowanie, nie stał się na rozprawie i nie powołał się na dyrektywę 93/13, pozostają bez wpływu na powyższe konkluzje.

35. Na tym tle przepisy belgijskie pozwalające sądom na badanie z urzędu wyłącznie w zakresie, czy żądanie jest sprzeczne z krajowymi zasadami dotyczącymi porządku publicznego, bez możliwości jednoczesnego badania, czy żądanie to jest sprzeczne z zasadami określonymi przez dyrektywę 93/13, mogą wydawać się problematyczne.

18 Wyrok z dnia 6 października 2009 r., Asturcom Telecomunicaciones, C-40/08, EU:C:2009:615, pkt 53.

19 Wyrok z dnia 9 listopada 2010 r., VB Pénzügyi Lízing, C-137/08, EU:C:2010:659, pkt 45.

20 Wyrok z dnia 9 listopada 2010 r., VB Pénzügyi Lízing, C-137/08, EU:C:2010:659, pkt 51.

21 Wyrok z dnia 14 czerwca 2012 r., Banco Español de Crédito, C-618/10, EU:C:2012:349, pkt 53.

22 Wyrok z dnia 1 października 2015 r., ERSTE Bank Hungary, C-32/14, EU:C:2015:637, pkt 63.

36. Jednakże przepisy te należy interpretować zgodnie z prawem Unii. Jeżeli sądowi krajowemu przysługuje zgodnie z krajowymi przepisami proceduralnymi uprawnienie do badania z urzędu ważności środka prawnego w świetle krajowych przepisów dotyczących porządku publicznego, to musi on także być uprawniony do korzystania z tego uprawnienia w odniesieniu do przepisów prawa Unii o charakterze bezwzględnie obowiązującym, zgodnie z zasadami równoważności i skuteczności. Przy powyższym założeniu zgadzam się z podejściem rządu belgijskiego, opartym na wyroku *Asbeek Brusse i de Man Garabito*²³, zgodnie z którym sędzia krajowy na podstawie art. 806 *Gerechdelijk Wetboek* ma obowiązek badać z urzędu, czy warunek umowy ma nieuczciwy charakter w świetle dyrektywy 93/13, podobnie jak czyni to w odniesieniu do krajowych zasad porządku publicznego.

37. Stwierdzam zatem, że sąd krajowy ma prawo i obowiązek badać z urzędu, czy dana umowa jest objęta zakresem dyrektywy 93/13, nawet w przypadku, gdy strony o to nie wystąpiły, między innymi dlatego, że konsument nie był obecny na rozprawie.

W przedmiocie pytań drugiego i trzeciego

Uwagi ogólne

38. Zanim odniosę się do pytań drugiego i trzeciego, które najlepiej jest rozważyć razem, należy określić ich treść.

39. Użycie terminu „przedsiębiorstwo” w pytaniu drugim wydaje się dość osobliwe w kontekście ochrony konsumentów. Zakładam, że wyjaśnienie leży w przepisach prawa krajowego, które stały się podstawą niniejszego odesłania prejudycjalnego.

40. Jak wyjaśnia rząd belgijski w swoich pisemnych uwagach, termin „przedsiębiorstwo”, który ma swoje korzenie w prawie konkurencji, został użyty przez ustawodawcę belgijskiego dla transpozycji do krajowego porządku prawnego terminu „sprzedawca lub dostawca” użytego w art. 2 lit. c) dyrektywy 93/13²⁴. Wydaje się prawdopodobne, że to właśnie było przyczyną, dla której sąd krajowy zwrócił się z pytaniem, czy niezależną instytucją szkolnictwa wyższego, która oferuje subwencjonowane kształcenie, taką jak KdG w niniejszej sprawie, należy uznać za „przedsiębiorstwo” w rozumieniu prawa europejskiego.

41. Jednakże z wymogu jednolitego stosowania prawa Unii wynika, że jeżeli przepis prawa Unii nie zawiera odesłania do prawa państw członkowskich w odniesieniu do konkretnego pojęcia, pojęciu temu należy nadać w całej Unii autonomiczną i jednolitą wykładnię, co powinno nastąpić z uwzględnieniem kontekstu przepisu i celu zamierzonego przez dane uregulowanie²⁵.

42. Dyrektywa 93/13 w istocie definiuje termin „sprzedawca lub dostawca” bez odniesień do prawa krajowego. Wynika z tego, że wyrażenie to dla celów stosowania dyrektywy należy uznać za autonomiczne pojęcie prawa Unii, które należy interpretować na jej obszarze w jednolity sposób.

43. Znaczenie terminu „sprzedawca lub dostawca” nie może zatem zależeć od sposobu, w jaki ustawodawca krajowy dokonuje jego transpozycji do prawa krajowego. Gdy prawo krajowe posługuje się terminami „sprzedawca lub dostawca”, „firma”, „handlowiec”, „przedsiębiorstwo” czy „osoba zawodowo trudniąca się”, należy je rozumieć w sposób jednolity, zgodnie z definicją zawartą w art. 2

23 Wyrok z dnia 30 maja 2013 r. *Asbeek Brusse i de Man Garabito* (C-488/11, EU:C:2013:341, pkt 45).

24 Zobacz powyżej pkt 8.

25 Wyrok z dnia 7 września 2017 r. *Schottelius* (C-247/16, EU:C:2017:638, pkt 31 i przytoczone tam orzecznictwo).

lit. c) dyrektywy 93/13. Zatem znaczenie ma nie tyle to, jak rozumieć pojęcie „przedsiębiorstwa” w kontekście prawa konkurencji, ile to, jak jest ono interpretowane w orzecznictwie dotyczącym świadczenia usług. Wykaże to, czy umowa zawarta pomiędzy konsumentem a jednostką taką jak KdG objęta jest zakresem dyrektywy 93/13.

44. Na tym tle rozumiem, że celem, jaki przyświecał sądowi krajowemu przy zadaniu pytań drugiego i trzeciego, było określenie, czy niezależną instytucją szkolnictwa, która oferuje konsumentowi subwencjonowane kształcenie, taką jak KdG, należy uznawać za „sprzedawcę lub dostawcę” w rozumieniu definicji zawartej w art. 2 lit. c) dyrektywy 93/13.

Zakres pojęcia „sprzedawcy lub dostawcy”

45. Rząd belgijski twierdzi, że niezależnej instytucji szkolnictwa, oferującej subwencjonowane kształcenie, takiej jak KdG, nie można uznać za „sprzedawcę lub dostawcę” w rozumieniu definicji zawartej w art. 2 lit. c) dyrektywy 93/13. Umowa o „świadczenie usług” wymaga elementu wynagrodzenia, który nie występuje w niniejszej sprawie, a jeśli już, to w minimalnym wymiarze. Jest tak dlatego, że publiczna instytucja w niniejszej sprawie wykonuje zadania z zakresu społecznego, kulturalnego i edukacyjnego skierowane do ogółu ludności. Rząd austriacki jest tego samego zdania.

46. Natomiast rząd polski twierdzi, że taka instytucja szkolnictwa jest „sprzedawcą lub dostawcą” w rozumieniu dyrektywy. Umowa pomiędzy instytucją szkolnictwa a studentem jest objęta profesjonalną działalnością tej instytucji. Nie ma znaczenia, czy działalność ta przynosi dochód.

47. Komisja jest zdania, że należy dokonać rozróżnienia pomiędzy podstawową działalnością edukacyjną KdG a jej okazjonalną dodatkową działalnością jako instytucji kredytowej. Niniejsza sprawa dotyczy tej drugiej. Chociaż podstawowa działalność edukacyjna KdG jest jej działalnością w interesie ogólnym, pozostającym poza zakresem dyrektywy 93/13, to jej okazjonalna dodatkowa działalność jest objęta zakresem dyrektywy.

48. Moim zdaniem punktem wyjścia dla wykładni pojęcia „sprzedawcy lub dostawcy” musi być rzeczywiste brzmienie definicji w art. 2 lit. c) dyrektywy 93/13. Pojęcie to obejmuje następujące elementy: „każda osoba fizyczna lub prawna”, „bez względu na to, czy należy do sektora publicznego czy prywatnego”, „działająca w celach dotyczących handlu, przedsiębiorstwa lub zawodu”, i „umowy objęte niniejszą dyrektywą”.

49. Wykładni tej definicji należy dokonywać, mając na uwadze kontekst omawianego aktu prawnego oraz jego cel²⁶. Musi ona mieć charakter obiektywny, opierający się na pewnych, możliwych do zweryfikowania, elementach²⁷. Termin „sprzedawca lub dostawca” jest charakterystyczny dla dyrektywy 93/13 i moim zdaniem ma on o szerszy zakres niż terminy używane w różnych innych aktach prawnych dotyczących ochrony konsumentów²⁸.

26 Wyrok z dnia 9 listopada 2016 r. Wathelet (C-149/15, EU:C:2016:840, pkt 28 i przytoczone tam orzecznictwo).

27 Zobacz podobnie opinia rzecznika generalnego H. Saugmandsgaarda Øe w sprawie Wathelet (C-149/15, EU:C:2016:217, pkt 44).

28 Różna terminologia używana w tych aktach prawnych stanowi oczywiście odbicie różnic w zakresach ich stosowania. I tak, art. 1 ust. 2 lit. c) i d) dyrektywy 1999/44/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 25 maja 1999 r. w sprawie niektórych aspektów sprzedaży towarów konsumpcyjnych i związanych z tym gwarancji (Dz.U. 1999, L 171, s. 12) używa terminów „sprzedawca” i „producent”; art. 2 lit. b) dyrektywy 2005/29/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 11 maja 2005 r. dotyczącej nieuczciwych praktyk handlowych stosowanych przez przedsiębiorstwa wobec konsumentów na rynku wewnętrznym oraz zmieniającej dyrektywę Rady 84/450/EWG, dyrektywy 97/7/WE, 98/27/WE i 2002/65/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz rozporządzenie (WE) nr 2006/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady („dyrektywa o nieuczciwych praktykach handlowych”) posługuje się terminem „przedsiębiorca”; art. 3 lit. b) dyrektywy 2008/48/WE z dnia 23 kwietnia 2008 r. w sprawie umów o kredyt konsumencki oraz uchylającej dyrektywę Rady 87/102/EWG (Dz.U. 2008, L 133, s. 66) używa terminu „kredytodawca”, a art. 2 ust. 2 dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE z dnia 25 października 2011 r. w sprawie praw konsumentów, zmieniającej dyrektywę Rady 93/13/EWG i dyrektywę 1999/44/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz uchylającej dyrektywę Rady 85/577/EWG i dyrektywę 97/7/WE Parlamentu Europejskiego i Rady (Dz.U. 2011, L 304, s. 64), posługuje się terminem „przedsiębiorca”.

50. Pierwsza część definicji, a mianowicie „każda osoba fizyczna lub prawna, bez względu na to, czy należy do sektora publicznego czy prywatnego”, określa wyraźnie, że kwalifikacja, status prawny oraz szczególne cechy rozpatrywanego podmiotu w świetle prawa krajowego są pozbawione znaczenia dla zaklasyfikowania go jako „sprzedawcy lub dostawcy”²⁹.

51. Użycie słowa „każda” wskazuje, że definicję należy interpretować w sposób szeroki, tak aby obejmowała ona wszystkie osoby fizyczne lub prawne, które mogą narzucić konsumentom nieuczciwe warunki umowy.

52. Druga część definicji wymaga, aby sprzedawca lub dostawca „działał w celach dotyczących handlu, przedsiębiorstwa lub zawodu”.

53. Dyrektywa nie ogranicza tej działalności w żaden inny sposób niż poprzez stwierdzenie, że jest nią sprzedaż towarów i świadczenie usług³⁰. Podejście to jest funkcjonalne: umowa musi być zawarta w ramach w działalności w celach dotyczących handlu, przedsiębiorstwa lub zawodu. Definicja „konsumenta” i definicja „sprzedawcy lub dostawcy” zależą od sfery, w jakiej dana osoba działa³¹. „Konsument” oraz „sprzedawca lub dostawca” znajdują się po przeciwnych stronach czynności prawnej. Konsument, uznawany za stronę bardziej narażoną na nadużycia i będącą na słabszej pozycji, znajduje się po jednej stronie, zaś sprzedawca lub dostawca, który jest na pozycji silniejszej, umożliwiającą mu narzucenie własnych warunków transakcji, znajduje się na przeciwnym końcu. Definicja nie zawiera warunku dotyczącego charakteru lub celu czynności sprzedawcy lub dostawcy.

54. Co więcej, żaden element dyrektywy nie wyklucza z jej zakresu konkretnego rodzaju handlu, przedsiębiorstwa lub zawodu. Wprawdzie motyw dziesiąty wskazuje, że dyrektywa nie ma dotyczyć kilku rodzajów *umów*, takich jak umowy dotyczące sukcesji praw³², nie ma jednak odpowiedniego przepisu, który dotyczyłby konkretnego rodzaju działalności zawodowej. Wręcz przeciwnie, motyw czternasty wyraźnie stwierdza, że dyrektywa odnosi się również do handlu, przedsiębiorstw i zawodów o charakterze publicznym.

55. W wyroku Šiba Trybunał stwierdził, że prawnik, który w ramach swej działalności zawodowej świadczy odpłatnie usługi prawne na rzecz osoby fizycznej działającej w celach prywatnych, jest „sprzedawcą lub dostawcą” w rozumieniu art. 2 lit. c) dyrektywy 93/13 oraz że stwierdzenia tego nie podważa publiczny charakter takiej działalności³³.

56. W szerszym kontekście dyrektyw dotyczących praw konsumenta Trybunał podobnie stwierdził, że pojęcie „przedsiębiorcy” w kontekście dyrektywy o nieuczciwych praktykach handlowych nie wyklucza z jej zakresu stosowania podmiotów realizujących zadania leżące w interesie publicznym. Trybunał stwierdził zatem, że podmiotowy zakres stosowania dyrektywy obejmuje podmiot prawa publicznego odpowiedzialny za wykonywanie zadań w interesie ogólnym, takich jak zarządzanie ustawowym systemem ubezpieczeń zdrowotnych³⁴. Moim zdaniem podejście to można w sposób uzasadniony odnieść do pojęcia „sprzedawcy lub dostawcy” w kontekście dyrektywy 93/13 (która ponadto, w przeciwieństwie do dyrektywy o nieuczciwych praktykach handlowych, wyraźnie stwierdza, że odnosi się także do działalności o charakterze publicznym).

29 Zobacz podobnie wyrok z dnia 3 października 2013 r., *Zentrale zur Bekämpfung unlauteren Wettbewerbs* (C-59/12, EU:C:2013:634, pkt 26).

30 Motyw siódmy.

31 Zobacz opinię rzecznika generalnego P. Cruza Villalóna w sprawie *Costea* (C-110/14, EU:C:2015:271, pkt 20).

32 Co ciekawe, żaden przepis materialny nie wyłącza zawartych w trzeciej części tego motywu.

33 Wyrok z dnia 15 stycznia 2015 r., *Šiba* (C-537/13, EU:C:2015:14, pkt 24, 25).

34 Wyrok z dnia 3 października 2013 r., *Zentrale zur Bekämpfung unlauteren Wettbewerbs* (C-59/12, EU:C:2013:634, pkt 37, 41).

57. Chociaż Trybunał w tym wyroku wyraźnie odniósł się do „przedsiębiorcy” jako strony prowadzącej działalność zarobkową, zrobił to po to, aby podkreślić, że nie wyklucza on z zakresu stosowania dyrektywy o nieuczciwych praktykach handlowych ani podmiotów realizujących zadania leżące w interesie ogólnym, ani podmiotów mających status podmiotu prawa publicznego³⁵. Zadania o charakterze publicznym i leżące w interesie ogólnym są często realizowane w formie całkowicie nienastawionej na osiąganie zysków. Wyrażam zatem opinię, że nastawiony bądź nienastawiony na zysk charakter podmiotu nie ma znaczenia dla definicji „sprzedawcy lub dostawcy” w odniesieniu do konkretnej umowy.

58. W odniesieniu do charakteru świadczonej usługi nie uważam, aby argumentacja rządu belgijskiego i Komisji, iż szkolnictwo publiczne finansowane głównie z budżetu państwa nie może zostać uznane za usługę w rozumieniu art. 57 TFUE, oznaczała w rezultacie, że instytucje szkolnictwa wyłączone są z zakresu dyrektywy 93/13, jeśli zawierają umowy obejmujące nieuczciwe warunki.

59. Jest oczywiście prawdą, że Trybunał stwierdził, iż kursy oferowane przez pewne instytucje stanowiące część systemu szkolnictwa publicznego, finansowane w całości bądź głównie z funduszy publicznych, są wyłączone z definicji usług, ponieważ ustanawiając i utrzymując taki system, państwo nie zamierza podejmować działalności nastawionej na zysk, tylko wypełniać swoje obowiązki wobec ludności w zakresie społecznym, kulturalnym i edukacyjnym³⁶.

60. Jednakże istnieje także utrwalone orzecznictwo, zgodnie z którym kursy oferowane przez instytucje szkolnictwa finansowane głównie z funduszy prywatnych (w szczególności, choć nie tylko, studentów i ich rodziców) stanowią usługi w rozumieniu art. 57 TFUE, gdyż ich celem jest świadczenie usług w zamian za wynagrodzenie³⁷.

61. Z tych dwóch linii orzecznictwa wynika, że Trybunał, dla definicji usług w rozumieniu art. 57 TFUE, za niezbędny element uznaje nie sam charakter wykonywanych zadań, lecz to, czy są one wykonywane w zamian za wynagrodzenie.

62. Orzecznictwo dotyczące dyrektywy o nieuczciwych praktykach handlowych³⁸ potwierdza to podejście w zakresie, w jakim włącza do zakresu stosowania dyrektywy podmiot prawa publicznego odpowiedzialny za wykonywanie zadań w interesie ogólnym, takich jak zarządzanie ustawowym systemem ubezpieczeń zdrowotnych³⁹. Dyrektywa o nieuczciwych praktykach handlowych oparta jest na tej samej podstawie prawnej co dyrektywa 93/13, a mianowicie na art. 95 WE (poprzednio art. 100a EWG, obecnie art. 114 TFUE), dotyczącym zbliżania ustawodawstw. Ta podstawa prawna wyraźnie podkreśla potrzebę działań legislacyjnych dla zapewnienia wysokiego poziomu ochrony konsumentów⁴⁰, do którego to celu nie odnosi się art. 57 TFUE dotyczący swobody świadczenia usług.

63. Wreszcie, sformułowania dyrektywy 93/13 nie zawierają żadnych ograniczeń odnośnie do charakteru i celu danej działalności czy też sposobu jej finansowania. Wręcz przeciwnie, wyraźnie włączają w jej zakres działalność o charakterze publicznym⁴¹.

64. Wyrażam zatem opinię, że okoliczność, iż osoba fizyczna lub prawna oferuje subwencjonowane kształcenie, nie stoi na przeszkodzie postrzeganiu jej jako „sprzedawcy lub dostawcy” w rozumieniu art. 2 lit. c) dyrektywy 93/13.

35 Wyrok z dnia 3 października 2013 r., *Zentrale zur Bekämpfung unlauteren Wettbewerbs* (C-59/12, EU:C:2013:634, pkt 32).

36 Wyrok z dnia 7 grudnia 1993 r., *Wirth* (C-109/92, EU:C:1993:916, pkt 15).

37 Wyrok z dnia 20 maja 2010 r., *Zanotti* (C-56/09, EU:C:2010:288, pkt 32, 33 i przytoczone tam orzecznictwo).

38 Patrz powyżej pkt 56.

39 Wyrok z dnia 3 października 2013 r., *Zentrale zur Bekämpfung unlauteren Wettbewerbs* (C-59/12, EU:C:2013:634, pkt 37, 41).

40 Zobacj art. 100a ust. 3 EWG i art. 95 ust. 3 WE.

41 Motyw czternasty. Zobacj także wyrok z dnia 15 stycznia 2015 r., *Šiba* (C-537/13, EU:C:2015:14, pkt 24, 25).

65. W odniesieniu do trzeciej części definicji „sprzedawcy lub dostawcy” („umowy objęte dyrektywą”) art. 1 ust. 1 i art. 3 ust. 1 dyrektywy 93/13 jasno stwierdzają, że dyrektywa dotyczy „umów zawieranych pomiędzy sprzedawcą lub dostawcą a konsumentem”, które „nie były indywidualnie negocjowane”⁴². Motyw dziesiąty dyrektywy podkreśla szeroki zakres tego pojęcia. Dyrektywą objęte są „wszelkie umowy” zawierane pomiędzy sprzedawcami lub dostawcami a konsumentami (z wyjątkiem umów o pracę, umów dotyczących sukcesji praw, umów dotyczących praw z zakresu prawa rodzinnego oraz umów dotyczących tworzenia i organizowania spółek lub porozumień partnerskich)⁴³. Umowy mogą być zawierane zarówno ustnie, jak i na piśmie⁴⁴. Cel umowy pozostaje bez znaczenia dla określenia zakresu dyrektywy⁴⁵.

66. Co najbardziej istotne, dyrektywa 93/13 określa umowy, wobec których znajduje zastosowanie poprzez odniesienie do *charakteru, w jakim występują strony umowy*, zgodnie z tym, czy działają one w celach dotyczących handlu, przedsiębiorstwa lub zawodu. Kryterium to odpowiada koncepcji, na jakiej oparty jest system ochrony wprowadzony dyrektywą, a mianowicie, że konsument znajduje się na pozycji słabszej w stosunku do sprzedawcy lub dostawcy, zarówno pod względem możliwości negocjacyjnych, jak i stopnia poinformowania. W związku z tym może on czuć się zmuszony do wyrażenia zgody na warunki umowne sporządzone uprzednio przez przedsiębiorcę, nie mając wpływu na ich treść⁴⁶.

67. Z powyższego wynika, że „sprzedawcą lub dostawcą” w rozumieniu dyrektywy 93/13 jest osoba fizyczna albo prawna, niezależnie od jej statusu prawnego i cech, która: (i) oferuje jakiegokolwiek rodzaju towary lub usługi; (ii) zawiera z konsumentem umowę, która (iii) związana jest z jej działalnością zawodową. Charakter (prywatny albo publiczny), przedmiot (zadania publiczne albo prywatne, zadania w interesie ogólnym) i wynik (osiąganie albo nieosiąganie zysku) pozostają bez znaczenia. Także bez znaczenia jest cel umowy, dopóki jest to umowa zawarta pomiędzy konsumentem a sprzedawcą lub dostawcą działającym w celach dotyczących handlu, przedsiębiorstwa lub zawodu.

68. Jestem zatem zdania, że niezależną instytucję szkolnictwa wyższego, oferującą subwencjonowane kształcenie, można uznać za sprzedawcę lub dostawcę w rozumieniu dyrektywy 93/13, jeżeli zawiera ona umowę objętą zakresem stosowania dyrektywy w celach związanych ze swoją działalnością. Do sądu krajowego należy ustalenie, czy tak jest w niniejszej sprawie oraz czy umowa zawarta pomiędzy S. Kuijpers a KdG narusza bezwzględnie obowiązujące normy ustanowione tą dyrektywą.

Wnioski

69. W świetle całokształtu powyższych rozważań proponuję, aby na pytania zadane przez Vredegerecht te Antwerpen (sąd pokoju w Antwerpii, Belgia) Trybunał udzielił następującej odpowiedzi:

- sąd krajowy ma prawo i obowiązek badać z urzędu, czy dana umowa objęta jest zakresem dyrektywy Rady 93/13/EWG z dnia 5 kwietnia 1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich, nawet w przypadku, gdy strony o to nie wystąpiły, między innymi z tego powodu, że konsument nie był obecny na rozprawie;

42 Wyrok z dnia 15 stycznia 2015 r., Šiba (C-537/13, EU:C:2015:14, pkt 19.)

43 Motyw dziesiąty.

44 Motyw jedenasty.

45 Postanowienie z dnia 14 września 2016 r., Dumitraș (C-534/15, EU:C:2016:700, pkt 27).

46 Wyrok z dnia 15 stycznia 2015 r., Šiba (C-537/13, EU:C:2015:14, pkt 21, 22 i przytoczone tam orzecznictwo).

- niezależną instytucję szkolnictwa wyższego, oferującą subwencionowane kształcenie, można uznać za sprzedawcę lub dostawcę w rozumieniu dyrektywy 93/13, jeżeli zawiera ona umowę objętą zakresem stosowania dyrektywy w celach związanych ze swoją działalnością. Do sądu krajowego należy ustalenie, czy tak jest w konkretnej sprawie oraz czy dana umowa narusza bezwzględnie obowiązujące normy ustanowione tą dyrektywą.